Najprej zapovedani, nato odrezani

S Simono Vidmar, kustosinjo, o razstavi Naši heroji v Umetnostni galeriji Maribor

PETRA ZEMLJIČ

Sploh prvo tovrstno razstavo socialističnega realizma ste pospremili z besedami zasmehovani, pozabljeni, zakriti. Radikalni družbeni in politični rezi, radikalni rez neke umetnosti po letu 1955?

"To obdobje je bilo zelo turbulentno. V prvih povojnih letih do 1955 se je na tem območju oblikovala mlada država pod okriljem Sovjetske zveze, prevzemala je vse modele oblikovanja družbe in političnih sistemov. Celotni ustroj. To je obdobje, ko je bivša Jugoslavija iskala svojo pot, ni hotela več zvesto slediti kot pridna učenka. Vsi ti radikalni rezi v družbi, ki so se dogajali, prisiljene spremembe, ki so se zgodile pod vodstvom revolucionarjev, niso nikoli nekaj lahkotnega, nežnega, prijetnega in so se gotovo odražali v umetnosti."

Generalno gre torej za to, kako smo preživeli socializem?

"Ne, čeprav je vprašanje na mestu. Razstave, ki bi odgovorile na to, bi izhajale iz modernizma, torej obdobja, ki je nastopilo po postsocrealizmu, ker je to čas, ki je zaznamoval našo družbo. To je obdobje, v katerem pod narekovajem še vedno živimo. Večino mest so zgradili in ta estetika je tista, s katero smo rasli, je tista, ki nas je oblikovala in h kateri se velikokrat vračamo. V zadnjih desetih letih je prisoten trend referiranja na modernizem in socialistični realizem je pri nas zelo prisoten, predvsem v umetnosti.

Mi pa odkrivamo malo obdobje, ki je skrito, ga ni, se ga ne čuti in ga ni v naši zavesti. Izbrisano je iz umetnostnozgodovinskih knjig. Seveda poznamo velike ruske superheroje. To je neka transnacionalna umetnost, ki se je razvila od Baltika do Črnega morja, umetnost, ki je v ruskem prostoru živela do konca osemdesetih let. Šele z nastopom Gorbačova se je sodobna umetnost sprostila in iz podzemlja prišla na plano. Socrealizem v Rusiji in nekaterih drugih državah vzhodnega bloka je pomenil dominantno umetniško smer. Pri nas pa ne. Leta 1948, ko se je Jugoslavija izvila iz diktata Sovjetske zveze, vzpostavila svojo držo in nato iskala neko srednjo pot komunizma in socializma po meri človeka, se je zgodil tudi ta rez v umetnosti."

Necenjena čez noč

V muzej spominov? V muzej generacij? Titove slike smo imeli v spalnici.

"Titove slike so ostale, bile so realistične do konca. To je ostalo od državne velike umetnosti, to je bil edini realizem, ki se je obdržal. Vse ostalo se je z modernizmom abstrahiralo v simbolično noto in ne v slikanje realističnih likov. To je počel socrealizem - romantiziral oziroma oblikoval je neke super heroje. To je po letu 1955 izginilo, še več, zgodilo se je ravno obratno. Umetnost je bila zaradi tega spora tako rekoč čez noč zasmehovana, potisnjena na rob, necenjena. Avtorji, prej Titovi protažerji, so naenkrat bili nekdo, katerih dela muzeji ne razstavijo več. Čeprav so v petdesetih na beneškem bieanalu Jugoslavijo zastopali najboljši, ki jih zdaj predstavljamo: Antun Augustinčić, Lojze Dolinar, Boža Ilić ... Socrealistična umetnost se je še pojavljala kot reprezentativna umetnost Jugoslavije, potem pa se je enostavno - in to cela - odprla proti modernizmu in v tem zelo vztraja."

Manifestacija političnega v umetnost?

"Obstaja nekako kanonizirano pravilo, da je bil socrealizem politična umetnost, kar se je zgodilo po tem, pa je bila svobodna umetnost. Neodvisna od države, izhajajoča iz svobodnega duha umetnika, nepovezana s tem, kar narekuje okolje. Po drugi strani pa vemo, da so v celotnem obdobju šestdesetih, sedemdesetih in tudi osemdesetih nastajale serije monumentalnih spomenikov, katerih naročnica je bila izključno država, ki je imela za sabo zelo eksplicitno idejo, kaj s temi spomenika sporoča. Dejstvo, da to ni politična umetnost, prvo obdobje pa je, stoji na zelo trhlih nogah."

To prvo obdobje je bil torej čas velikopoteznih naročil, obdobje herojske vznesenosti in monumentalne propagande. Kdo so bili avtorji in kakšna je bila ikonografija socialističnega realizma?

"Ker je to obdobje zelo kratko in so se mnogi dobri umetniki šolali zunaj meja, teh ljudi ni veliko. Ni veliko tistih, ki so ustvarjali presežke na tem področju. Ko smo razmišljali, kako bi razstavo postavili, smo se odločili za izbor in ne pregled socrealizma.

Izbrali smo pet avtorjev, ki so v tistem času ogromno delali - in so bili najboljši. To so Antun Augustinčić, hrvaški kipar, Meštrovićev učenec in njegov naslednik. Ko je Meštrović imigriral, je naročila dobival Augustinčić. V Sloveniji je ustvarjal Slavko Pengov. Bil je izjemen muralist, monumentalna merila je preizkušal na cerkvenih freskah že pred vojno, najbolje ohranjeni murali v stari Jugoslaviji so njegovi v Titovi vili na Bledu. Slovenski kipar Lojze Dolinar je večji del obdobja živel v Beogradu. Čeprav so ga srbski kritiki ocenjevali kot tistega, ki dela slovensko baročno umetnost, je ustvaril izjemno delo, spomenika odpora in trpljenja v Kraljevu. Srbski avtor Rade Stanković je na primer eden redkih srbskih umetnikov tistega časa, ki je dobival velika naročila, a je bil obremenjen z družinsko preteklostjo, z negativnim pedigrejem za revolucionarno Jugoslavijo, kajti njegov oče je bil kraljevi svetovalec na dvoru Karađorđevićev, nekaj časa celo kraljevi namestnik. Po vojni je ta družina izgubila vse, Stanković je bil popolnoma neprisoten v javnosti. Preko Augustinčića je dobil naročila, ustvarjal je lepe kipe, hibride med človekom in strojem. Za zaključek pa smo izbrali še hrvaškega avtorja, Vojina Bakića, kiparja, ki je veliko kariero ustvaril v obdobju modernizma, začel pa v socrealizmu. Glavno mesto zaseda njegov nerealizirani spomenik Marxu in Engelsu. Z njim želimo pokazati, kako hitro in zavestno se je zgodilo to prehajanje iz socialistične ikonografije v bolj izčiščene podobe, kubistično formirane kipe, ampak še vedno prepoznavne. Šele kasneje se je odločil za popolno abstrakcijo kipov, ki so namenjeni narodnim herojem."

Za Tita le najboljše

Tito je sprejemal le najboljše. Jakca, omenili ste Meštrovića. Samo takratni vrh arhitektov. Najboljše in "najboljše".

"Vse to je šlo z roko v roki. Tito je lahko izbral, kogarkoli je želel, in večini umetnikov, glede na to, kako se je zgodovina odvijala, je bila to izredna čast in z veseljem so sprejeli vsa naročila. Tito se je obdajal z najboljšim: igral stil gentlemana, holivuduskega zvezdnika, imel je najboljša oblačila, kadil je najboljše cigare in pil najboljši brendi. Logično je, da so mu svetovalci pripeljali najboljše arhitekte. Umetniki pa so imeli priložnost, da se dokažejo, kajti ta velika naročila so res zahtevala nekoga, ki ima izredni talent in nekako obvladuje format - in si sploh upa stopiti v to razmerje dvajsetih, tridesetih metrov višine. Seveda ni bilo nepomembno, kaj si delal med vojno. Če si bil del revolucionarnega gibanja ali pa si stopil v partizane, si imel veliko prednost."

Pa vendarle vsi niso pristali na smetišču zgodovine. Kidrič stoji v centru Ljubljane.

"V Sloveniji ti spomeniki stojijo, razen tistih ne, ki so bili razkosani za prodajo surovine. Čisto drugače je na Hrvaškem, v času njihove vojne pred desetletjem je bilo uničenih približno tri tisoč spomenikov. Ali so bili bombardirani ali razkosani ali odstranjeni. Ne govorimo le o spominu zgodnjega obdobja, ampak o celotnem korpusu. V Srbiji je tega manj, tam spomeniki so, so pa večinoma nevzdrževani. Pozabljeni. Zasmehovan je ta zgodnji del, ko so nastajali vzhičeni partizani, prvoborci v patosu, ekstazi, graditelji nove domovine. Kot da se je zgodil nek sram ob pogledu na te spomenike. In zakaj nas je to sploh začelo zanimati? V zadnjih petnajstih letih je prišlo do zasuka, obstaja velik interes v mednarodni blogovski instagram skupnosti, saj odkrivajo te spomenike v naši državi, predvsem na spletu se oblikuje cela skupnost, ki jim sledi. Ne poznajo avtorjev, ničesar ne poznajo, a so fascinirani s formami. Izhajali smo iz Vile Bled in zanimanja nove generacije."

Simona Vidmar: "Odkrivamo malo obdobje, ki je skrito, ga ni, se ne čuti in ga ni v naši zavesti. Izbrisano je iz umetnostnozgodovinskih knjig." (Janko Rath)

Zelo tanka meja je med kičem in nekičem in vse se je vrglo v en koš

Ali je torej monumentalna socialistična umetnost sposobna ustvarjati zgodovino, zgodovino umetnosti?

"Socrealistična umetnost - širše gledano - ustvarja zgodovino. Od Borisa Groysa. Socialistični realizem je del zgodovine, njen kontroverzni del. Pri nas je to nekaj, kar je skrito, v Sovjetski zvezi pa nekaj, kar je bilo zapovedano, vsiljeno, doktrina in vse ostalo je bilo prepovedano. Zelo pomembna tema - in sprašujemo se, ali nekaj, kar nima zgodovine, sploh obstaja. Pri nas ta zapuščina biva v Muzeju novejše zgodovine, ki nima umetnostnega zgodovinarja, ampak se s tem ukvarjajo arhivarji. Kar je dobro, ampak na koncu koncev vendarle to pomeni, da so na smetišču umetnostne zgodovine. Tam na primer hranijo Kalinove kipce, ker jih, vsaj tako so mi rekli, Moderna galerija noče. Potemtakem je to obdobje, ki nikamor ne sodi. Podobno je na Hrvaškem in v Srbiji. Stankovićeva dela so v družinskih zapuščinah, v stari hiši, brez popisa, v nacionalnem muzeju pa imajo dve medalji, ki jih je naredil. Je pa to del umetnosti, ki se je zgodil, presežki pa so zanimivi, fascinantni, redki in so zato del zgodovine. Premik je pomemben."

Tanka meja med kičem in nekičem

Pantovčak, sedež hrvaških predsednikov, je ena večjih zbirk socialističnega kiča. Ni pa vse kič in nič ni ovrednoteno.

"Zelo tanka meja je med kičem in nekičem in vse se je vrglo v en koš. Umetniki so, vsaj za slovenske lahko to povem, svoja dela potem uničevali sami, da se sploh ne bi videlo, kaj vse se je delalo, sramovali so se tega obdobja. Gotovo je tanka meja, veliko vsega pade med kič. A ni ovrednoteno in vse ne sodi na smetišče."

Izpraševanje se je torej šele začelo?

"Tega obdobja smo se lotili, ker nas je zanimal sodobni odnos do dediščine. Izbrali smo par primerov kot vrhuncev, jih postavili sem in zdaj se pogovarjajmo o tem. Zanima nas sodobni odnos do herojske umetnosti, do umetnosti z zelo močnimi političnimi idejami. Že v začetku smo ob temah, ki so kazale na herojstvo, spomenike, borbo, iskali sodobne umetnike, ki so v zadnjih letih delali s temi temami in ustvarjali na tem področju. Izbrali smo celo serijo, deset umetnikov, ki se zelo eksplicitno ukvarjajo s temi temami. Dejansko to obdobje povezujejo s problemi v sodobnosti in kažejo na sodobno strukturiranje spomina. Umetniki lahko spomin razkrijejo, ga poudarijo, ga mogoče na novo interpretirajo. So komentatorji družbe za naprej in nazaj."